

СЪВРЕМЕННИЯТ ЧОВЕК ПРЕЗ ПОГЛЕДА НА ЕРИХ ФРОМ

Стоил Мавродиев

Югозападен университет „Неофит Рилски“

Резюме. В статията се анализират чрез творчеството на Ерих Фром битието и проблемите на съвременния човек, релацията индивид – общество. Разглеждат се въпроси като деструктивността на индивида и общностите, очертани са „болестите“ на съвременното: отчужденост, нарушена идентичност, самота.

Keywords: Erich Fromm; destructiveness; alienation; loneliness; escape from freedom

Ерих Фром (1900 – 1980) е един от най-видните представители на социологичния (хуманистичния) психоанализ. Неговото творчество съчетава в едно психоаналитичните идеи на Зигмунд Фройд и социологията на Карл Маркс, което го прави синкретично и интердисциплинарно. Това позволява един нов поглед върху социалното функциониране на съвременния човек и дава позадълбочена и холистична методология относно изучаването и разбирането на човешката природа. Фройд му помага да разбере, че хората не осъзнават причините за своето поведение, а Маркс – че социално-политическите и икономическите отношения влияят върху живота на всички. Централно място в произведенията на Фром заемат идеите за обществената обусловеност на човешката психика.

Маркс и Енгелс обясняват, че икономическото битие на хората определя тяхното съзнание. Начинът, по който произвеждат своите средства за живот, обуславя техните обществени форми и техния идеен свят. Духовното винаги има много осезаем „материален“ субстрат (Ratner, 2005: 287). Т.е. нравствеността, моралът, политическите учения – всички те са детерминирани от съответната икономическа и социална система, от която произлизат. Изследвайки социално-икономическото развитие, Фром установява, че различните класи имат различен морал, ценности, цели.

Въпросът, който възниква при тази концепция, е: как икономиката и общественото устройство се превръщат в идеология? Според Фром това може

да бъде обяснено с психоанализата. Всяка форма на стопански отношения в съответната епоха (феодализъм, капитализъм и др.) се нуждае от съответен човешки и характеров тип, който я развива и поддържа. Докато Средновековието се задоволява с „орални характери“, то капитализмът от Новото време се нуждае и създава „анални характери“, т.е. хора, които са пестеливи, работливи, упорити, контролиращи нагоните си. Семейството, като „агентура на обществото“, въздейства върху нагонността на човека и създава такива личности, които обществото желае (Ratner, 2005: 288).

Класическата психоанализа е в криза и Фром вижда възможност за обновлението ѝ, „но само ако стане критична и предизвикателна теория в духа на радикалния хуманизъм... и бъде критична по отношение на всички социални устройства, които изкривяват и деформират човека, и ще се занимава с процесите, които биха могли да доведат по-скоро до адаптация на обществото към нуждите на човека, а не до адаптация на човека към обществото“ (Fromm, 2003b: 52). Именно обръщането на фокуса ще позволи да се изследват и лекуват болестите на съвременното общество.

Каква е картината на съвременното общество? В каква рамка е принуден да функционира днешният човек? Защо хората имат усещане, че техните светове се сгромолясват? Днес сме свидетели на военни конфликти, на бежанска криза, невиджана по своите размери, на природни бедствия, на глад и неравномерно разпределение на икономическите ресурси. Едни нации се обявяват против други, избухват национализмът и популизмът, възкресяват се идоли от миналото. Как да обясним всичко това? Кой може да каже какво всъщност изпитва и преживява обикновеният човек?

Основните „болести“ на съвременното общество и на съвременния човек според нас са: отчуждение, самота, апатия, липса на идентичност, загуба на чувството за собствена ценност и смисъл, усещане за нищожност, невъзможност да се преработват стресорите, усещане за постоянен натиск върху себе си.

Съвременният човек е манипулиран и подложен на тотално влияние и манипулиране чрез медии и електронни източници, заливан е с фалшиви новини. Целта е да се превърне в потребител, консуматор и гласоподавател. В същото време му се внушава, че има право на избор, че е свободен, което е абсолютна илюзия. Други вместо него избират как да живее, какво да избира и купува.

Усещайки своята немощ, незначителност, липса на смисъл и ценност на живота, днешният човек, както добре изяснява психоанализата, реагира компенсаторно – чрез деструкция, агресия или автоагресия, вкопчава се в националистически идеи, идентифицира се с идоли от миналото и фалшиви герои от настоящето. Но всичко това е продиктувано от една базисна потребност, която липсва на повечето хора: потребността от сигурност и контрол над жи-

вота и собственото социално поле. След като не може да контролира живота си, не намира смисъл и удовлетворение, се превръща в краен националист или пък се опитва да контролира другите чрез агресия и подчиняване. През последните години в много страни, както и у нас, сме свидетели на много такива примери.

В едно интервю пред вестник „Куриере дела Сера“ от 1967 г., озаглавено „Какво не харесвам в съвременното общество“, Фром отговаря по следния начин: „Първото, което не ми харесва, е, че всичко се продава и едва ли не всеки е готов да се продаде“ (Fromm, 2004: 63). От тук произлиза и това, че „на все по-малко и все по-малко хора може да се вярва“ (Fromm, 2004: 62). „Все по-малко хора имат убеждения“. По-нататък психоаналитикът отбелязва, че „мнозина от младото поколение като че ли изобщо нямат характер, живеят от днес за утре“ (Fromm, 2004: 62). На тях им липсва самосъзнание, те са програмирани да бъдат такива. Друго, което не му харесва, е „всеобщата отегченост и липса на радост... те искат да имат повече и да потребяват повече, вместо да бъдат повече“ (Fromm, 2004: 63). Освен това „мъртвото и механистичното ги привличат повече от живота и жизнените процеси“. Но това, което най-много не му харесва, е, че идват поколения, които ще стават по-лоши,... силата ще бъде тяхно право и почитта към доброто ще изчезне...“ (това той предава чрез гръцката митология) (Fromm, 2004: 64). Това са думи, които звучат пророчески за днешните тенденции в обществата!

Освен това Фром анализира разпадането на обществата и социалните системи. Днес сме свидетели на много такива процеси. Достатъчно е да посочим това, което става в арабските общества; надиганият се национализъм в модерните западни общества. Фактът, че богатите нации стават все по-богати, а бедните – все по-бедни, за Фром е симптоматичен. „Историческият въпрос, пред който сме изправени, е дали западното общество все още притежава жизнеността да предприема системни промени, за да избегне своето разпадане, или сме изгубили контрол и заради това сме се устремили към катастрофа“ (Fromm, 2004: 75).

Причините човек да се чувства самотен, изолиран и нещастен, Фром разкрива в книгата си „Бягство от свободата“, публикувана за първи път през 1941 г. Преиндивидуалистичното общество е гарантирало на хората сигурност и защитеност, но в същото време ги е ограничавало. Съвременният човек за тези няколко столетия е вървял по посока към независимост от норми, групови влияния, религиозни ограничения, станал е по-рационален, прогресивно е нараствала индивидуалността. Но въпреки това той не е постигнал истинска позитивна свобода за реализация на личността. Въпреки че му донесе свобода и рационалност, пише Фром, свободата го постави в изолация, която, от своя страна, стана причина за неговите страхове и безсилие (Fromm, 1992b: 4). Изолацията на днешния човек е непоносима и го изправя пред алтернативата

или да се избави от товара на собствената си свобода, като се отдаде на нов вид зависимост или подчинение, или да продължи по пътя към постигане на позитивната свобода. За да се справи със страха и изолацията, човек прибегва към „механизми за бягство“ от свободата. Н. Вирмозелова (Virmozelova, 2012: 5) отбелязва, че „потребността на хората да бъдат част от семейната, професионална или друга група, е така архаична като потребността от защита и сигурност, от усвояване на нов опит, от придобиване на материални блага“. Ерих Фром описва три механизма за бягство от непоносимата свобода: авторитарни тенденции, нагон към рушене и автоматично приспособяване.

Фром прави безпощаден анализ на днешния човек: болшинството от нашите съвременници не са достигнали зрелостта да бъдат независими, рационални, обективни. Те се нуждаят от митове и идоли, за да понесат истината, че трябва да разчитат само на себе си, че няма друг авторитет, който да дава смисъл на живота, освен самия човек. Съвременният човек се прекланя пред силата на парите. Ценейки само на думи ученията на великите духовни водачи на човешкия род – Буда, Пророците, Сократ, Исус, Мохамед, – той е превърнал идеите им в джунгла от предразсъдъци и идолопоклонничество.

Модерният човек, отбелязва големият психоаналитик, търси подкрепа: от Голямата майка – от компанията или държавата – и остава вечно дете, което въпреки това никога не може да бъде задоволено, защото не развива своите възможности като личност. Светът все повече се автоматизира и става все по-безсмислен (Fromm, 2004: 41).

В книгата „Анатомия на човешката деструктивност“ привежда примери за садизъм и мазохизъм на исторически личности, които със своите особености и отклонения са оказали влияние върху цели нации. Такъв е случаят със съветския диктатор Йосиф Сталин, който е клиничен случай на несексуален садизъм (Fromm, 2003а: 314). Некрофилията и некрофилните характери също са форма на агресия. Адолф Хитлер е клиничен случай на некрофилия (Fromm, 2003а: 404).

Основната болест на съвременното общество е **отчуждението**. Тази теза големият психоаналитик развива в произведението си „Отвъд веригите на илюзиите“. Отчуждението, като болест на Аза, може да бъде разглеждано като сърцевината на психопатологията на съвременния човек. В най-широкия смисъл, всяка невроза може да бъде разглеждана като следствие от отчуждението (Fromm, 2002: 72).

В друго свое произведение – „Да бъдеш човек“, видният психоаналитик прави констатацията, че през XIX век е можело да се каже „Бог е мъртъв“. През XX век би могло да се каже, че човек е мъртъв; „...човек е мъртъв, да живеят вещите!“ (Fromm, 2004: 46).

Равнодушието е новата проява на злото (Fromm, 2004: 46). Дехуманизацията на човешката личност, на човека, когото не го е грижа за нищо, на човека, когото не го е грижа за другите, дори и за самия себе си“ (Fromm, 2004: 48).

Друг шрих на модерния човек е, че е отчужден и изолиран, той е изплашен (Fromm, 2004: 57). Например човек зависи от началника си – да не загуби неговото благоволение.

Човекът е противоречив. Той носи у себе си доброто и злото, тенденцията да гради и да разрушава. Големият учен казва: „Човекът е предразположен за добро и зло. Ако двете склонности все още са в някакво равновесие, той е свободен да избира, стига да осъзнава и да полага усилие“ (Fromm, 2000: 157). Сабина Шпилрайн – също голям психоаналитик, през 1912 г. публикува една интересна книга – „Разрушението като причина за изграждането“ (Destruction as the Cause of Coming Into Being). В нея тя изказва идея, която предхожда тезата на Фройд за деструктивния компонент на сексуалното влечение. През 1911 г. Шпилрейн изнася доклад по тази книга пред виенското психоаналитично общество и предизвиква бурни дискусии. Тезата на Сабине Шпилрейн е, че за да се създаде нещо, трябва да се разруши това, което го предшества. Затова във всички актове на създаването се съдържа разрушението (Mavrodiev & Ivanova, 2016: 209).

Но Фром все пак дава надежда за съвременния човек и общество. Най-напред има начин за справяне с изолацията. За разлика от нездравите и непродуктивни механизми за бягство от свободата има продуктивен път за свързване с другите – позитивната свобода. Хората могат да бъдат автономни и уникални, без да загубват усещането за единение с другите и обществото. Достигането на позитивна свобода изисква спонтанна активност в живота. Спонтанната активност откриваме при децата, които действат в съответствие със своята вътрешна природа, а не съгласно социалните норми и забраните. Любовта и трудът са другите компоненти на позитивната свобода. Благодарение на любовта и труда хората отново се обединяват с другите, без да жертват своето усещане за индивидуалност. Фром е убеден, че е възможно възраждането на хуманизма.

За всичко това обаче е необходимо човек да владее изкуството да обича. Големият хуманист предупреждава, че всички опити на човек да обича, ще бъдат обречени на неуспех, ако не се стреми активно да развива качествата на цялостната си личност – като я ориентира към творчество. Човек не може да се радва на любов, ако не притежава смелост, вяра, скромност и дисциплина. Да обичаш, е изкуство, за което са необходими знания и активност (Fromm, 1992a: 5 – 8).

Големият учен е наясно с възможностите на психологията да опознава човека (в капиталистическото общество), какво произлиза от това, на кого служи това познание. За Фром има и друг път за опознаване на тайните на човека: „Той е не пътят на мисълта, а този на любовта. Любовта е активното проникване в другата личност, в което желанието за опознаване се утолява чрез единение. В акта на сливане аз ви опознавам, опознавам себе си, опоз-

навам всички“ (Fromm, 2005a: 219). Психологията може да стане заместител на познанието за другите и когато човек не може да се свърже с другите и да ги опознае, „психологията се превръща в заместител на любов, на интимност, на единение с другите и със самия себе си; тя се превръща по-скоро в убежище за самотния, алиениран човек, отколкото в стъпка към акта на единение“ (Fromm, 2005a: 222).

Природа на здравата личност според Ерих Фром

Традиционно се приема, че психоаналитикът се занимава с ирационалното и несъзнаваното, и в тази връзка, човекът се приема за малко способен да се освободи от натиска на ирационалните страсти. „Обаче трябва да призная – пише Фром, – че точно по време на своята психоаналитична практика аз все повече и повече се убеждавах в противоположното: стремежът към здраве и щастие у хората е по-силен, защото той е част от тяхното естествено, природно състояние. Ето защо „да бъде излекуван“ един човек, това всъщност означава да се отстранят пречките, които му пречат да живее с пълна сила“. Повечето хора са относително здрави въпреки могъщото въздействие, което множеството неблагоприятни фактори им оказват (Fromm, 2005b: 14).

Здравата личност според Ерих Фром има продуктивна ориентация. Това предполага най-пълно използване и реализация на човешкия потенциал. Да бъдеш продуктивен, означава да използваш всичките си сили и възможности. Здравите хора създават себе си – своето Аз, възможностите си. Здравата личност е способна на продуктивна любов, което означава свободно и равноправно човешко отношение, в което партньорите са способни да поддържат своята индивидуалност. Собственото Аз не е разтворено или загубено в любовта на другия човек. Продуктивното мислене включва интелигентност, разум и обективност. Щастието е интегрална част и резултат от живота съгласно продуктивната ориентация. Ръководството на поведението на здравата личност е вътрешно, индивидуално, т.е. продиктувано от хуманистична съвест. Човекът казва: „Ще направя това, защото го дължа на себе си“, а не „Трябва да направя това, защото моите родители и културата го изискват от мен“ (Schultz, 2004: 68).

Големият хуманист казва: „Със спокойно сърце можем да кажем така: за да избираме добро, трябва да осъзнаваме. Никакво съзнание обаче не може да ни помогне, ако сме загубили способността си да съпреживяваме искрено и дълбоко нещастieto на друго човешко същество... Ако човек стане безразличен към живота, вече няма надежда, че може да избере доброто“ (Fromm, 2013: 205).

Фром твърди, че всички ние притежаваме вроден стремеж към емоционално здраве и добруване, вродена тенденция към продуктивен живот, към хармония и любов. Ако ѝ се даде възможност, тя ще разцъфти, позволявайки ни да развием до най-пълна степен потенциала си (Schultz, 2004: 57).

Създателят на хуманистичния психоанализ доказва, че човешката природа е исторически обусловена, макар да не отрича и омаловажава значението на биологичните фактори, изяснявани от психоанализата. Социално-икономическите условия формират човешкия характер, те, от своя страна, влияят върху формирането на характера. Но Фром не приема тезата на Фройд за това, че тенденцията към антисоциалност е вродена. Човешките подбуди според Фром са израз на една фундаментална и специфично човешка необходимост: да бъдеш свързан с други хора и да утвърдиш себе си във връзките с природата.

Неврозите на нашите съвременници са продукт от растяща изолация. Позитивната свобода е единственият адекватен начин за решаване на дихотомията свобода – безопасност.

Ученият постулира два основни модуса на човешки живот – притежателен и битиен.

Обединявайки в своята теория психоанализата и социално-политическите и икономическите отношения, ученият обогатява изключително много психологията и ѝ придава нов образ. Разглеждайки човека в този ракурс, той оказва влияние върху психолозите хуманисти.

Въпреки че Ерих Фром твори активно през 40-те – 70-те г. на XX век, неговото творчество предвижда с голяма точност в много отношения това, което се случва днес, и позволява да се обясни адекватно функционирането на съвременния човек и общество.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Fromm, E. (1992a). *The Art of Loving*, Sofia: Hristo Botev. [Фром, Е. (1992а). *Изкуството да обичаш*, София: Христо Ботев].
- Fromm, E. (1992b). *Escape from Freedom*, Sofia: Hristo Botev. [Фром, Е. (1992b). *Бягство от свободата*, София: Христо Ботев].
- Fromm, E. (2000). *The Human Soul and its Capacity for Good and Evil*, Sofia: Kibea. [Фром, Е. (2000). *Душата на човека и нейната способност за добро и зло*, София: Кибей].
- Fromm, E. (2002). *Beyond the Chains of Illusion*, Sofia: Zachary Stoyanov. [Фром, Е. (2002). *Отвъд веригите на илюзиите*, София: Захарий Стоянов].
- Fromm, E. (2003a). *The Anatomy of Human Destructiveness*, Sofia: Zachary Stoyanov. [Фром, Е. (2003а). *Анатомия на човешката деструктивност*, София: Захарий Стоянов].
- Fromm, E. (2003b). *The Crisis of Psychoanalysis*, Sofia: Zachary Stoyanov. [Фром, Е. (2003b). *Кризата на психоанализата*, София: Захарий Стоянов].

- Fromm, E. (2004). *On Being Human*, Sofia: Zachary Stoyanov. [Фром Е. (2004). *Да бъдеш човек*, София: Захарий Стоянов].
- Fromm, E. (2005a). *The Dogma of Christ*, Sofia: Zachary Stoyanov. [Фром Е. (2005а). *Догмата за Христос*, София: Захарий Стоянов].
- Fromm, E. (2005b). *Man for himself*, Sofia: Zachary Stoyanov. [Фром, Е. (2005b). *Човекът за самия себе си*, София: Захарий Стоянов].
- Fromm, E. (2013). *Heart of Man: Its Genius for Good and Evil*, Sofia: Zachary Stoyanov. [Фром, Е. (2013). *Сърцето на човека и неговата способност за добро и зло*, София: Захарий Стоянов].
- Mavrodiev, S. & Ivanova, D. (2016). *Women in psychoanalysis*, In: 10th Days of Applied Psychology, International conference: Individual and the Environment, Faculty of Philosophy, University of Niš ISBN 978-86-7379-418-1
- Ratner J. (2005). *Psychoanalysis. The classicists*, Sofia: Kibea. [Патнер Й., (2005). *Психоанализа. Класиците*, София: Кибеа].
- Schultz, D. (2004). *Growth Psychology. Models of the Healthy Personality*, Sofia: Nauka I Izkustvo. [Шулц, Д. (2004). *Психология на растежа. Модели за здрава личност*, София: Наука и Изкуство].
- Virmozelova, N. (2012). *Affiliations – a Condition of belonging to a Group*, Blagoevgrad: Neofit Rilski. [Вирмозелова, Н. (2012). *Афилиацията – условие за принадлежност към групата*, Благоевград: УИ Неофит Рилски].

MODERN MAN THROUGH THE EYES OF ERICH FROMM

Abstract. This article analyzes the Being and the problems of modern man, as well as the relation between individual and society through the works of Erich Fromm. Issues such as destructiveness of individuals and communities, outlined are the “diseases” of modern times: alienation, broken identity, loneliness.

✉ **Dr. Stoil Mavrodiev, Assoc. Prof.**
South-West University “Neofit Rilski”
66, Ivan Mihailov St.
2700 Blagoevgrad, Bulgaria
E-mail: stoil_m@swu.bg